

Kassai Ilona (szerk.)

A mondat információs szerkezete La structure informationnelle de la phrase

(Budapest: L'Harmattan. 2007. pp. 324

ISBN: 978 963 236 014 0)

Farkas Ildikó

E-mail: ifarkas59@gmail.com

A kettős cím különleges kiadványt jelöl. E kétnyelvű kötetben adták közre a szerzők – neves magyar és francia nyelvészek – azoknak a francia-magyar kontrasztív kutatásoknak az eredményeit, amelyek egy magyar-francia kormányközi együttműködés (Balaton projektum) keretében valósultak meg 2003-2004-ben. Fordítók és terminológusok számára valódi csemegét jelent ez a könyv, mivel minden tanulmány két nyelven látott napvilágot, a vonatkozó terminusokat francia és magyar nyelven a leghitelesebb forrásból, a téma szakértőitől kapják meg.

A könyv másik különlegességét az előszó szerzője, Kassai Ilona szerint az adja, hogy a kutatás a nyelvi kommunikációnak egy olyan fontos vetületére irányult, mellyel a francia-magyar kontrasztív kutatások addig nem foglalkoztak.

A kötet hét írást tartalmaz. Az első Marie-Josèphe Gouesse és Kiefer Ferenc közös műve, *A semleges mondat és az információs szerkezet a magyarban és a franciában* címet viseli, és hármas célt követ: 1) újra körüljárja a magyar semleges mondat fogalmát, és megvizsgálja, hogy a létező tipológia alkalmas-e a semleges mondatok kezelésére; 2) az új tipológia felállítása után górcső alá veszi a magyar mondatok francia megfelelőit, és válaszol arra a kérdésre, hogy a franciában releváns-e a semleges mondat fogalma; 3) elemzi a VS típusú magyar mondatokat annak megállapítására, hogy a magyarban milyen V és S jelenhet meg bennük, valamint összeveti ezeket francia megfelelőikkel.

A szerzők számba veszik a magyar semleges mondat kritériumait (lapos hanglejtés; az összetevők állandó sorrendje; a logikai operátorok és rematikus elemek (*is, csak*), a kvantorok és a fokalizáció hiánya; a lexikai egységek kanonikus sorrendje; a kontextusfüggőség hiánya miatti esetleges diskurzuskezdő helyzet), és bebizonyítják, hogy a semleges mondatokat alapvetően a prozódia határozza meg, mivel a szórend változása szinte mindig együtt jár a prozódia változásával, kiegészítő kritériumnak pedig a lexikai egységek standard sorrendjét tartják.

A Gouesse-Kiefer szerzőpáros a magyar semleges mondat típusait elemezve leszögezi, hogy azok nem írhatók le a hagyományos tipológiai eszközökkel, az SVO és SOV szórenddel, hiszen pl. *A vonatokon megszapordtak a rablótámadások*, illetve az *Éva moziba ment* típusú mondatok, annak ellenére, hogy szórendjük rendre XVS és SXV, egyaránt semleges mondatoknak minősülnek.

A szerzők megállapítják, hogy „a hagyományos, S, V és X kategóriákon alapuló tipológia nem felel meg a semleges mondat leírására, mivel azt az SVX, XVS, SXV, SV, VS szórendek bármelyike jellemezheti” (Gouesse-Kiefer: 17), a lényeg csupán az, hogy minden összetevő azonos hangsúlyt kapjon. E változatokat a téma-predikátum szerkezet határozza meg: a magyarban a semleges mondat nemcsak az alannyal, hanem a tárggyal vagy az ige bármely más vonzatával is kezdődhet.

A magyar mondat szerkezet leírása két szinten: szemantikai-szintaktikai, valamint pragmatikai szinten történik. Az első szinten megállapítható, hogy a magyar mondat szerkezetet a téma (=logikai alany) és a predikátum (=logikai állítmány), nem pedig a grammatikai alany-állítmány szerkezet határozza meg, pragmatikai szinten pedig az információs szerkezet a kontextus- és diskurzusfüggő topik és komment fogalmakkal írható le. A kétféle tagolás egybeeshet, de nem szükségszerűen. A franciában viszont a téma-predikátum tagolás másodlagos, a mondat szerkezete grammatikai alany és – állítmányfüggő, ezért a semleges mondat fogalma a franciában nem releváns. Fordításkutatási, -módszertani, -oktatási szempontból azok a kontrasztív megállapítások hasznosíthatók különösen, melyek szerint míg a magyar mondat szórendje jelöli az információs szerkezet változásait, a standard (írott) francia nem, a rugalmasabb nem standard (beszél) francia nyelvben viszont már megjelennek az eltérések. Más szóval, míg a magyarban a semleges mondatnak különböző szórendi változatai léteznek, ezt nem tükrözi a francia semleges mondat állandó alany-állítmányi szórendje, ami azt is jelenti, hogy francia-magyar fordítási irányban pragmatikailag indokolható az *egy francia–több magyar*, kontextusfüggő semleges szórend.

A nem semleges magyar mondatoknak két típusa van, a fókusz és a kontrasztív topikot tartalmazó mondatok. Az első francia megfelelője a kiemelő szerkezet, a másodiké az előre/hátravetést és kiemelő szerkezetet tartalmazó mondatok. Kiemelendő az, hogy míg a magyar a kontrasztív topikot hangsúllyal és intonációval fejezi ki, a francia ezt szintaktikai eszközökkel teszi, és ugyanígy: az eltérő információs szerkezetű magyar mondatoknak is eltérő szintaxisú francia mondatok felelnek meg.

Catherine Fuchs *A főnévi alany pozíciója és a mondat információs szerkezete a francia nyelvben* c. írása az igehez képest posztpozícióban álló főnévi alanyi szerkezeteket elemzi különböző típusú kijelentő mondatokban. Cáfolja azt a tézist, mely szerint az ige mögé vetett alanyt tartalmazó szerkezet stiláris változat lenne, hiszen a választás nem mindig szabad, másrészt a hátravetett alanyú mondatok nem mindig jelöltek. Ezért Fuchs szerint azt kell kutatni, hogy ezek a szerkezetek milyen összefüggésben vannak az információs szerkezettel. A hátravetett NP-ket szintaktikai, szemantikai, lexikális és ritmikai jegyek konfigurációjaként írja le, és azt vizsgálja, hogy ezek milyen megszorításokat tartalmaznak a főnévi alannak az ige után helyezésével kapcsolatban. A főnévi alany posztpozíciója függ az ige vonzatkeretétől és a mondatkezdő szó funkciójától, a VP és az NP belső szerkezetétől, az igei és a főnévi lexéma típusától (gyenge szemantikájú igék, nem cselekvő, nem emberi és statikus főnevek esetén az alany inkább az ige mögé helyeződik), és az NP akkor is az ige mögé

kerül, ha egyébként a mondat utolsó szótagja hangsúlytalan lenne. A fenti jegyek kölcsönkapcsolata, melyet a beszélő figyelembe vesz, befolyásolja a mondat szerkezetét, az alany helyzete és az ige jellemzői interaktív viszonyban állnak egymással: a hátravetett alany meghatározhatja az ige jellegét (gyenge szemantikájú ige), fordított esetben pedig az ige erősebb töltetű lesz: ugyanazon előre- vagy hátravetett alany mellett így ugyanaz az ige más funkciót kap, és a két különböző szórend két teljesen különböző információs szerkezetet takar. Az ige-alany szórend tehát nem vezethető le az alany-ige szórendből. Fuchs kimutatja, hogy a jegykonfigurációk a szövegkörnyezetbe ágyazott mondat információs szerkezetét tükrözik. Az alany pozíciója a beszélő szándékát tükrözi, aki a szövegkörnyezet függvényében alakíthatja a mondat információs szerkezetét: az ige előtti alany téma, míg az ige utáni alany réma szerepű lesz. Végül Fuchs e mögöttes műveletek értelemmódosító hatását vizsgálja a diskurzuson belül: ennek keretében tesz említést a diskurzusláncon vagy egy intertextuson keresztül létrejövő szimmetriahatásról.

Gábor Emma *Az információs szerkezet a magyarban és a franciában: az alany pozíciója és más szórendi kérdések* c. írása arra keresi a választ, hogy Fuchs kutatási eredményei mennyiben alkalmazhatók a magyar nyelvre. E próbálkozás egyrészt azért ütközik nehézségekbe, mert a magyarban a rugalmas szórend miatt a franciától eltérően szóban és írásban is megvan a topikalizáció lehetősége, másrészt a magyarban az alanyesetet az esetrag hiánya jelzi, ezért rendhagyó szórendről nem lehet beszélni. A szerző az ige-alany szórendű magyar mondatokról kimutatja, hogy ezek semlegesek is lehetnek, ekkor az alanyok nem töltenek be fontos szövegszintű szerepet. A francia ige-alany sorrendű mondatok magyar megfelelőiben az alany gyakrabban kerül fókuszpozícióba, mint a franciában, aminek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a magyar fókuszpozíció nem feltétlenül kizáró fókuszot tartalmaz. A határozóknak az információs szerkezetben játszott szerepét vizsgálva megállapítja, hogy – a franciától eltérően – ez nem függ össze azzal, hogy a határozó közvetlenül az ige előtt áll, vagy sem.

A kötet leghosszabb tanulmánya Gécseg Zsuzsanna tollából került ki, és *A kijelentő mondat tagolásának alapelveiről a magyarban és a beszélt franciában* címet viseli. A szerző számba veszi a topik fogalmának különböző megközelítéseit, melyek egyrészt a valamiről valamit állítás, másrészt az ismertség fogalmával operálnak. E meghatározások jelentősége abban áll, hogy míg az elsők alapuló topik kontextustól függetlenül azonosítható a mondatban, a másodikon alapuló topik már kontextuális meghatározottságot feltételez. A magyar elméleti nyelvészetben ezen túlmenően a topikot a logikai alany fogalmával egyenértékűként kezelik, következőképp felvetődik a kérdés, hogy a logikai szerkezet egybeesik-e az információs szerkezettel? A francia írott és beszélt nyelvi, topikalizált mondatok szerkezetét összehasonlítva a szerző megállapítja, hogy míg az első a grammatikai tagolást tükrözi, a második az információs szerkezetet. Márpedig ha ez így van, a hasonló jelentésű francia beszélt nyelvi mondatoknak analóg magyar szórendi változatoknak kellene megfelelniük. E hipotézis azonban nem igazolható: a magyar és a beszélt nyelvi francia mondatok szerkezetét ugyan egyaránt a beszélő kommunikatív szándéka határozza meg, de ez a két nyelvben nem ugyanazon a síkon értelmezendő. A szerző leírja a magyar mondat ige

előtti tartományának sajátosságait, kiemelve a kontrasztív topik – a mondat bal perifériáján lévő, prominens hangsúllyal rendelkező összetevő – kérdését. Bemutatja, hogy a kontrasztív topikot betöltő NP-kre sokkal kevesebb szintaktikai-szemantikai megszorítás vonatkozik, mint a szokványos topikra; francia-magyar összehasonlításban pedig kiderül, hogy a magyarban sokkal szélesebb azon NP-k köre, melyek betölthetik ezt a szerepet; a különbséget a szerző a két nyelv eltérő prozódiai szabályaival magyarázza. Kiemelném azt a megállapítást, hogy a franciánál sokkal hajlékonyabb magyar prozódia képes módosítani a mondat szemantikai szerkezetét, hozzátevé, hogy az írott szövegekkel dolgozó fordítók számára ez az elsődleges jelentés-megkülönböztető elem elvész.

Ezután a szerző megvizsgálja az írott nyelvi mondatok szerkezetétől jelentősen eltérő beszélt nyelvi francia mondatokat, melyeket a nem SVO szórend, a nem lexikális alany, valamint a jobbra/balra kihelyezett összetevő jellemez: a balra kihelyezés fő funkciója a topikalizáció. A beszélt franciában elkülöníthetők a topik nélküli és a topikalizált szerkezetek. A francia mondatszerkezet háttérében álló topiknak csak olyan referense lehet, amely a kontextusból elérhető, vagyis a valamiről valamit állítás és a szigorú értelemben való ismertség (=kontextuális megköötöttség) fogalma egyszerre vannak benne jelen. Mivel a beszélt franciára használt topik-fogalom szigorúbb érvényű, mint a magyarban használt, a francia NP-k szűkebb köre topikalizálható, mint a magyar NP-ké, valamint egyes topik-komment tagolású magyar mondatok francia megfelelői a magyartól eltérő tagolást mutatnak. Ennek következtében egyazon szórendű magyar mondatnak több francia beszélt nyelvi megfelelője lehet, melyek mindegyike más-más kontextushoz köthető. Fontos megállapítás, hogy a beszélt francia mondatot csak akkor jellemzi a kanonikus SVO szórend, ha az alany névmás, referense a kontextusban már megjelent vagy jelen van a beszédhelyzetben, azaz a szórend diskurzusfüggő. A megfigyelt különbségeket a szerző végül azzal magyarázza, hogy a magyar és a beszélt francia mondatot funkcionálisan két szinten: szemantikai és pragmatikai szinten kell megközelíteni: a magyar mondat elsősorban logikai-szemantikai tagolású, míg a beszélt nyelvi francia mondatok tagolása pragmatikai jellegű. A két tagolás közös mozzanata a valamiről valamit állítás, amelyhez a pragmatikai tagolásban még a kontextuális elérhetőség is járul.

Jean Perrot tanulmánya, *A melléknévi jelző a franciában, francia-magyar kontrasztív megközelítésben*, arra keresi a választ, hogy mitől függ a melléknévi jelzőnek a jelzett főnévhez viszonyított helye, és ez milyen jelentésváltozással, valamint prozódiai mintázattal jár együtt. Elutasítva azt a nézetet, mely szerint a két lehetséges sorrendből bármelyik is eleve jelölt lenne, megállapítja, hogy a jelentéstöbblet a főnévi csoporton belül alakul ki, ennek megragadásához pedig a jelző által megvalósított determinációs funkciókat kell vizsgálni, melyektől a jelentés változása függ (*mobilier ancien – ancien mobilier*). Míg a hátravetett jelzők a főnév által megnevezett alapfogalmat azonosítják, az előrevetett jelzők a fogalmakat valamilyen osztályba sorolják, de helyük megválasztásához ritmikai okok is hozzájárulhatnak (egyszótagú előrevetett jelző többszótagú főnév előtt). A mindkét helyzetben álló melléknévek egy csoportjáról megállapítja, hogy ezek érzelmi nyomatékkal jelölt típust alkotnak, melyek hátravetve erős

jellemzést, előrevetve pedig a beszélő értékítéletét fejezik ki a megnyilatkozásról. A szerző kimutatja, hogy szoros összefüggés van a prozódiai és pozícióbeli változatok, valamint az üzenet információtartalma és annak felépítése között. A jelzők helye és az információs szerkezet közötti kapcsolatot az határozza meg, hogy a determinációt megvalósító jelzős NP a réma részét alkotja-e. A tanulmányt kontrasztív megközelítés zárja, melyben Jean Perrot aláhúzza: míg a magyarban a determináló-determinált sorrend szabályszerűség, a franciában a jelzők viselkedése sokkal összetettebb. Végül néhány kontrasztív kutatási irányt vázol fel, melyek közül fordítástudományi szempontból is hasznosítható téma lehet annak vizsgálata, hogy a francia jelzők helyétől függő jelentésváltozás milyen lexikai cserékkel adható vissza a magyarban.

Balogh Péter: *A melléknevek sorrendjének kérdéséhez a magyarban* c. írása magyar-francia kontrasztív kitekintéssel a Jean Perrot által felvetett, halmozott jelzőket tartalmazó NP-k kérdését tárgyalja, nevezetesen azt, hogy a jelzők miként kombinálhatók egymással, és a főnévhez képest milyen helyen állhatnak. Megállapítja, hogy a főnév elé és után is helyezhető mellékneveket tartalmazó francia jelzős szerkezetek magyar megfelelői gondot jelentenek, mivel a jelzők helyváltoztatása jelentés- és információváltozással jár együtt. A magyar melléknevek kombinálódását elemezve megállapítja, hogy a lehetőségeknek csak kis része tekinthető semleges sorrendűnek. A kanonikus sorrend a magyarban a következő: szabálytalan melléknevek – relatív melléknevek – abszolút melléknevek – főnév, felsorolás esetén azonban szinte bármilyen sorrend lehetséges, és a nem semleges szerkezetekben a hangsúly a főnevet közvetlenül megelőző melléknévre kerül. A melléknevek sorrendjének felcserélése együtt járhat a hangsúly helyének megváltozásával, és fordítva: hangsúlyozással olyan szerkezetek is elfogadhatóvá és a kontextus alapján értelmezhetővé válnak, melyek semleges sorrend esetén nem elfogadhatóak.

A kötet zárótanulmánya *Az is partikula műfordítások tükrében* címet viseli. Szerzője, Kassai Ilona megállapítja, hogy az *is* partikula kettős funkciót tölt be: propozicionális-viszonyító, valamint modális-pragmatikai szerepű lehet, az előbbi a propozíción végzett műveletnek felel meg, míg az utóbbi a beszélőnek a közlés tartalmához és/vagy körülményeihez való szubjektív viszonyulásának a kifejeződése. Míg a viszonyító partikulák hatóköre a mondat új információt tartalmazó részére terjed ki, a szövegelőzményhez vagy előfeltevéshez új információt kapcsolnak, a pragmatikai partikuláké a közvetlenül szomszédos szóra vagy mondatszakaszra vonatkozik. Mivel ez utóbbiak előfeltevéseket vezetnek be a mondatba, az *ist* tartalmazó, kontextus nélküli mondatok nagy része kétértelmű. A szerző szerint a kétféle funkció a következő kritériumok mentén határolható el egymástól: a viszonyító partikula mindig egy szövegelőzményhez képest értelmeződik, míg a pragmatikai partikulára ez nem áll; az előbbi fókuszhoz nem járulhat, míg az utóbbi igen. Kassai Ilona ezek után az *is* partikula viselkedését vizsgálja a műfordításban; kimutatja, hogy magyar-francia irányban a viszonyító *is*nek általában van képviselője, de használata egyfajta implicitáció miatt ekkor is szűkebb, mint a magyarban, míg a pragmatikai partikula ritkán jelenik meg a franciában. A szerző a francia-magyar nyelv között közlekedő gyakorló fordítók mindennapi tapasztalatát – azt, hogy a magyarban sok

minden implicit marad, amit a franciában explicitálni kell – a következőképp fogalmazza meg: „a magyar mentálisan old meg valamit, amit a francia formálisan, a grammatika eszközeivel”. Francia-magyar irányban a szerző kimutatja, hogy nagyrészt modális-pragmatikai *isek* betoldására van szükség ott, ahol a franciában ez hiányzik, ami azzal is indokolható, hogy a franciában a beszélői attitűdök kifejezésére az igen kiterjedt használatú kötőmód is szolgál, vagyis ugyanazt a gondolat tartalmat a két nyelv különböző eszközökkel fejezi ki, és a fordítóknak ezt kell tudatosítaniuk magukban.

Ha elfogadjuk, hogy a fordítás/tolmácsolás során a forrásnyelvi szöveg/beszéd információs szerkezetének megtartása is cél (lehet), akkor a kötetet haszonnal forgathatják a francia-magyar nyelvek között közlekedő fordítók és tolmácsok elméleti ismereteik bővítésére és a fordítási-tolmácsolási eljárások mögötti miért tudatosítására.

ELTE BTK

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA

FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2010/2011-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2010/2011-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretein belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk, és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június. A jelentkezés beadása előtt feltétlenül keresse meg személyesen a programvezetőt, dr. Klauzy Kingát (kklaudy@ludens.elte.hu).

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A I. emelet 114-121.

Tel.: 4 116500/ 5176, 5164, 5161

Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F I. emelet 9-11.

Tel: 4 11 6500/5894. Fax: 4855217

Irodavezető: Papp Sándorné (pappjutka@ludens.elte.hu)

Honlap: www.elteftt.hu